

Smiech a humor v kresťanstve

Luboš Rojka

Smiech sprevádzal ľudstvo od počiatkov jeho existencie ako dedičstvo našich predchodcov. V slovenčine je definovaný ako „vonkajší prejav radosti, veselosti vyznačujúci sa zvláštnym stiahnutím tvárových svalov a sprevádzaný charakteristickým zvukom“,¹ ku ktorému možno pridať aj zrýchlené vydychovanie vzduchu z pľúc. Pojem humoru, ktorý súvisí so smiechom, opisuje nielen vonkajšie prejavy, ale aj vnútorný emotívny stav. *Slovník Slovenského jazyka* ho definuje nasledovne: „Veselá, žartovná nálada, schopnosť mať veselú myseľ, byť žartovný, žartovnosť, vtipnosť.“² Humorné situácie predpokladajú zmysel pre humor, teda schopnosť žartovať a tešiť sa. Je to povahová vlastnosť, vďaka ktorej je človek schopný prežívať a vyvolávať smiech a zábavu. Úsmev a smiech vyvolané v humornej alebo komickej situácii sú sprevádzané príjemnými pocitmi, ktoré zvyčajne posilňujú celkové psychické zdravie človeka.³

Na prvý pohľad sa zdá, že smiech a humor sú prirodzenou súčasťou každodenného ľudského, a teda aj kresťanského života. Keďže evanjeliá sú v kresťanstve chápané ako „radostná zvesť“, kresťanský život by mal mať blízko k úsmevu, ako aj k zábave a smiechu, ktoré sú každodennými prejavmi radosti. Úlohou kresťana je šíriť radostnú zvesť. Søren Kierkegaard (1813–1855) dokonca veril, že humor je podstatnou súčasťou kresťanstva a tvrdil, že kresťanstvo je najhumornejším pohľadom na svet, aký ľudstvo vo svojich dejinách poznalo.⁴ Svätý otec František, inšpirovaný výrokom Filipa Néryho (1515–1595), v jednej zo svojich homílií povedal: „Smutný svätý je svätec na zaplakanie. A tak aj ,smutný kresťan

¹ Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=smiech&s=exact&c=k880&cs=&d=peciar#> [cit. 19. 7. 2023].

² Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=humor&s=exact&c=8d24&cs=&d=peciar#> [19. 7. 2023].

³ Pojem smiechu nepokrýva tú istú oblasť, ako pojem humoru. Môžeme sa zasmiať aj bez humoru a sú niektoré humorné situácie, ktoré nevyvolajú smiech.

⁴ Søren KIERKEGAARD (1846), *Závěrečné nevedecké postskriptum. Kierkegaard's Concluding Unscientific Postscript*, Princeton: Princeton University Press, 1941, s. 401–402. Podrobnejšia štúdia: Stephen C. EVANS, „Kierkegaard's View of Humor: Must Christians Always Be Solemn?“ *Faith and Philosophy* 4, č. 2 (1987): 176–186.

je kresťanom na zaplakanie, to nejde'.⁵ Tiež si je len ťažko predstaviť kresťanskú pohostinnosť a duchovné povzbudenie bez štipky humoru. Je celkom prirodzené, že kresťanský humor zaujíma dôležitú pozíciu v rámci svetovej literatúry. Aj v Českej republike možno hovoriť o etablovanej tradícii kresťanského humoru.⁶ Na Slovensku sú to predovšetkým preklady zo svetovej literatúry s niekoľkými výnimkami.⁷ Mnohé publikácie majú za cieľ vtipne opísať či kritizovať nešváry cirkevného života a priniesť tak poučenie a nápravu medzi veriacich.

Je prekvapivé, že postoj väčšiny kresťanských mysliteľov bol v minulosti odmietavý už aj voči bežnému smiechu.⁸ V ich kritike boli tak radikálni, že človek sa až zamyslí, či je kresťanský život vôbec zlučiteľný so smiechom a zmyslom pre humor. John Morreall, emeritný profesor náboženských štúdií vo Virginii, USA, napríklad píše, že kresťanstvo nie je kompatibilné s humorom, pretože všetko, čo robíme nás vedie k večnému šťastiu, alebo zatrateniu. Ak to vezmeme vážne, vylúčime zo svojho života zábavu ako takú a zmysel pre humor v kresťanstve pomaly

⁵ Homília: „Kresťan a smútok nejdú dohromady – chce to dialóg s Duchom Svätým,“ <https://www.vaticannews.va/sk/papez-frantisek/omsa-svata-marta/2019-05/ranna-homilia-krestan-a-smutok-nejdu-dohromady.html> [zverejnené 28. 5. 2019, cit. 20. 4. 2023].

⁶ Stačí pripomenúť publikácie: Jiří BARHOŇ, *Zlý farář přejel hodného psa*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2003. Jiří BARHOŇ, *Pane faráři, já vás budu muset zabít!* Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2007. František HOBIZAL, *Humor v církvi dovolen*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2002. František HOBIZAL, *Minipříběhy*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2007. Benedikt Vladimír HOLOTA, *Nebyl jsem hrdina*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2002. Pavel KOSORIN, *Afor!? my aneb Lazare, pojd' ven!*, Cesta, 2004. Pavel KOSORIN, *Afor!? my aneb Hemingway psal vestoje*, Cesta, 2003. František LUKEŠ, *Celý život jsem se učil a přece jsem propadl*, Poděbrady: Zámek, 1994. Tomáš MARNÝ z Bludovic, *A přece se točí: Murphyho zákony o církvi*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2002. Josef Petr ONDOK, *Bereme smích vážně?*, Svitavy: Trinitas, 2000. Anna Žídková, *Úsměvy svatého Petra*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2007. Jeden z prekladov: M. ANDREAS, *Humor v Bibli*, Preklad: J. Csukášová Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2018. Hlbšie štúdie humoru: Anton HERETIK, *Štúdie humoru: Humor: Psychológia a psychopatológia komiky*, Ikar, 2019. Naomi BAGDONAS – Jennifer AAKER, *Humor seriózně. Proč je humor tajnou zbraní v profesním a osobním životě*, Zoner Press, 2022.

⁷ Jozef Šuppa, *Pobaume sa vtipmi o jezuitoch*, Dobrá kniha, 2022. Existuje literatúra, kde sú životné príbehy a poučenia popretkávané humornými situáciami, ako napríklad kniha *Rady skúseného diabla* od C. S. Lewisa alebo séria kníh (a filmov) o don Camillovi. Z prekladov možno spomenúť publikáciu: James MARTIN, *Radosť, humor, smiech a ich miesto v (duchovnom) živote*, Trnava: Dobrá kniha, 2014.

⁸ Výnimkou sa zdá byť kniha: R. KERN, *Humor pouštních otců*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2005. Originál: R. KERN, *Arguzie e facerie dei padri del deserto*, Gribaudo, 1986.

zanikne.⁹ Je na mieste otázka, či zmysel pre humor nemôže obsahovať niečo, čo by protirečilo kresťanským čnostiam, kresťanskému cíteniu alebo učeniu. Nemôže sa stať, že kresťanskí vtipkári sa mýlia? Nemá dospelý kresťan brať život vážne, najmä v dnešnej ateizovanej európskej kultúre? S tým súvisí otázka, či Ježiš mohol mať zmysel pre humor a či niekedy v rozhovoroch žartoval. Ak sa v kresťanstve žartuje, väčšinou je to o kresťanoch (kňazoch, rehoľníkoch, niektorých svätých), a nie o samotnom Ježišovi. Možno žartovať o Ježišovi a jeho živote?

Pri hľadaní odpovedí je vhodné začať vysvetlením príčin dlhodobého a radikálneho odmietania smiechu a zábavy v kresťanskej tradícii, najmä v mníšskej. Následne je potrebné stručne zmapovať zmeny v chápaní humoru a smiechu v priebehu dejín. Práve tieto zmeny môžu otvoriť priestor na vysvetlenie, ako niektoré druhy humoru zapadajú do autentického kresťanského života, zatiaľ čo iné ho vylučujú. Podľa týchto novších teórií možno dokonca v Ježišových slovách nájsť niekoľko náznakov humoru. Cieľom je teda objasniť aspoň niektoré podmienky a princípy autentického kresťanského humoru, ako aj jeho dôsledky pre život veriaceho.

1. SMIECH A HUMOR V ANTICKÝCH A KRESŤANSKÝCH DEJINÁCH

Od staroveku až po 20. storočie sa témou humoru zaoberalo len niekoľko menej známych mysliteľov.¹⁰ Diskusie sa väčšinou sústreďovali na smiech alebo zábavné divadelné hry, najmä komédie. Kresťanskí myslitelia prvých storočí sa často inšpirovali prístupom gréckych filozofov, ktorí smiechom zväčša pohrdali. Skutočne, väčšina raných filozofických textov sa zameriavala na posmešný alebo nekontrolovaný smiech, pričom pozitívny význam smiechu bol v diskusiách takmer prehliadaný. Krátky pohľad na diela Platóna, Aristotela a niektorých vplyvných kresťanských mysliteľov, ktorí formovali kresťanské myslenie v prvom milé-

⁹ Porov. John MORREALL, *Taking Laughter Seriously*, Albany (N.Y.): SUNY Press, 1983, s. 125–126.

¹⁰ Najznámejší sú Francis Hutcheson (1694–1746), Írsky filozof, profesor morálnej teológie na Glasgow University, ktorý napísal knihu: Francis HUTCHESON, *Reflections Upon Laughter, and Remarks Upon the Fable of the Bees*, Gale Ecco, 2010, a James Beattie (1735–1803), škótsky filozof, profesor na Marischal College (neskoršia Aberdeen University) publikoval: James BEATTIE, *An Essay on Laughter and Ludicrous Composition* (1764), W. Creech – E. C. Dilly, 1776, 705 s.

niu, nám umožní lepšie pochopiť hlbšie etické a náboženské príčiny ich negatívneho postoja k smiechu.

Starovekí filozofi

Platón (428–347 pred Kr.), jeden z najvplyvnejších kritikov smiechu, považoval smiech za emóciu, pri ktorej človek stráca racionálnu sebakontrolu. Strážcovia v jeho ideálnom štáte by sa mali vyhýbať smiechu aj preto, že prudký smiech môže vyvolať neracionálnu reakciu. Pre Platóna boli znepokojujúce aj niektoré pasáže z *Iliady* a *Odysey*, v ktorých sa opisuje, ako na hore Olympe znie smiech bohov:

Sokrates: Ale ani milovníkmi smiechu nesmú byť naši strážcovia. Lebo keď niekto prepadne silnému smiechu, má to spravidla za následok aj silnú zmenu.

Adeimantos: Zdá sa mi.

Sokrates: Netreba teda schvaľovať, ak niekto opisuje vážnych ľudí, ako sa dávajú premôcť smiechom, ale ešte oveľa menej, ak takto zobrazujú bohov.

Adeimantos: Isteže.

Sokrates: Nechváľime teda ani tieto Homérove verše o bohoch: *Blažení bohovia všetci vybuchli búrlivým smiechom, vidiac, jak po sieni od jedných ku druhým Hefajstos behá.*¹¹

Vzdelaní a vychovaní ľudia by nemali byť premožení smiechom, a už vôbec nie, ak ide o bohov.

Podľa Platóna je však vážnejším problémom to, že smiech nie je len znakom nekontrolovateľnosti, ale aj sebaklamu. Vo dialógu *Filēbos* Sokrates vysvetľuje podstatu toho, čo je smiešne: „Je to určite akási nedokonalosť, ktorá má svoje meno podľa určitého stavu duše; zo všetkých nedokonalostí je to ten stav, ktorý je opakom toho, čo hlása nápis v Delách. *Prótarchos:* Myslíš, *poznaj sám seba*’, Sokrates? *Sokrates:* Áno.“¹² Neznalosť seba, ktorá vyvoláva u iných smiech, spočíva v tom, že si o sebe myslím, že som bohatší, väčší, krásnejší alebo zdatnejší než iní, hoci to nie je pravda. Podľa Platóna je najrozšírenejšie preháňanie v oblasti vlastných duševných schopností.¹³ Podobne aj potešenie z komédie je formou pohrdania, ktorá vychádza z nepravdy. Čiastočne ide o ironiu v tom zmysle, že človek neverbálne vyjadruje opačný postoj, než v sku-

¹¹ PLATÓN, *Ústava*, 388e–384a, preložil Július Špaňár, Nakladateľstvo Pravda, 1980, s. 114–115.

¹² PLATÓN, *Filēbos*, II, 48d–e, Praha: Oikoymenh, 1994, s. 67.

¹³ Porov. tamtiež, s. 67–68. PLATÓN, *Dialógy*, Bratislava: Tatran (bez roku vydania, bez pôvodného číslovania).

točnosti má. Niečo podobné vidíme aj vo verbálnej podobe v sokratovských dialógoch. Aj keď Platón obdivuje Sokrata, vyhýba sa irónii, pretože tá v podstate znamená zosmiešňovanie nevedomého človeka. Takýto prístup je podľa neho neetický, a preto by v ideálnom štáte malo byť sledovanie komédií prísne kontrolované. Komédie by mali byť prenechané otrokom a najatým cudzincom. Slobodní ľudia, či už ženy alebo muži, by im nemali venovať vážnu pozornosť a nemali by sa z nich učiť. Pre tieto osoby majú komédie skôr kontrastnú úlohu – aby sa naučili, ako sa nemajú správať. V *Zákonom* Platón píše:

Bez smiešneho nie je možné poznať vážne, a vôbec, bez jedného opačného nie je možné pochopiť druhé. Ak má byť niekto múdry, nemôže vytvárať oboje, ak má mať čo len malý podiel na čnosti. Treba to však poznať, aby sme sa vyhli tomu, že v neznalosti budeme robiť alebo hovoriť smiešne veci v nevhodných situáciách. Preto by mali byť takého napodobňovania zverené otrokom a najatým cudzincom. No vážneho záujmu o ne by malo byť čo najmenej.¹⁴

Implicitne sa tu uznáva čiastočný prínos smiechu, ktorý spočíva vo výchovnom charaktere. Pri sledovaní komédie má človek príležitosť uvedomiť si vlastný sebaklam. Niektoré novšie štúdie naznačujú, že u Platóna smiech kompenzuje bolesť, čím sa obnovuje poriadok v duši.¹⁵ Avšak to bolo práve Platónovo objasnenie neracionálneho a klamlivého základu smiechu, ktoré výrazne ovplyvnilo filozofické a kresťanské myslenie počas nasledujúcich storočí, a nie jeho potenciálne výchovný charakter.

Aj kresťanovi sa môže stať, že si v nevedomosti o sebe namýšľa viac, než je vhodné, dokonca aj na základe niektorých prisľubov zo Svätého Písma. Napríklad nesprávne pochopenie výroku „Všetko môžem v tom, ktorý ma posilňuje“ (Fil 4,13) môže spôsobiť, že sa človek úplne zosmiešni v očiach iných.

Aristoteles považoval smiech a zábavu za prirodzenú súčasť príjemného rozhovoru: „Práve tak zábava a zotavenie každého druhu patria k príjemným veciam, ako aj smiech, rovnako slová i skutky, ktoré vyvolávajú smiech.“¹⁶ V *Poetike* dodáva: „Komédia je [...] zobrazovanie ľudí horších, no nie v každom druhu špatnosti, ale len v tej jeho stránke, ktorá

¹⁴ PLATÓN, *Zákony*, II, 816c, Praha: Oikymen, 1997, s. 201.

¹⁵ Marius J. NEL, „He who laughs last – Jesus and laughter in the Synoptic and Gnostic traditions,“ *Harvard Theological Studies* 70, č. 1 (2014): 2–3, <https://scielo.org.za/pdf/hts/v70n1/10.pdf> [zverejnené 6. 5. 2014, cit. 20. 4. 2023].

¹⁶ ARISTOTELES, *Rétorika*, Kniha I, 11, Bratislava: Tatran, 1980, s. 90.

spôsobuje smiech. Smiešna je akási chyba a zvrátenosť, ktorá nespôsobuje ani bolesť, ani škodu, ako napríklad smiešna maska je čosi mrzké a neforemné, ale nepôsobí bolesť.¹⁷ V Platónovej teórii ironický humor často zobrazoval človeka v negatívnom svetle, zatiaľ čo u Aristotela to nie je nevyhnutné. Smiech môže vyplývať aj z drobných chýb človeka bez toho, aby viedol k jeho poníženiu či urážke. Dokonca môže humor tieto chyby zmierniť a nezveličiť. V *Nikomachovej etike* (8. kniha) Aristoteles hovorí o čnosti *eutrapelii*, ktorá je súčasťou oddychu a predstavuje stred medzi dvoma extrémami: správaním vulgárneho a cynického človeka, ktorý všetko zosmiešňuje, a správaním nevychovaného a neotesaného človeka, ktorý sa nedokáže zasmiať sám na sebe a netoleruje tých, ktorí to dokážu.¹⁸ Aj pri smiechu a humore existuje správna miera, a preto môžu byť vnímané ako čnosti, ktorých cieľom je spoločný oddych – krátke spoločné odľahčenie od vážnosti života.

V istom zmysle by Aristoteles súhlasil s Platónom. V *Rétorike* hovorí, že smiech môže byť prejavom (vzdelanej) samopašnosti, ktorú možno pozorovať najmä u mladých ľudí: „Majú radi smiech, preto sa im páči žartovanie, lebo žartovanie je výchovou zmiernená samopašnosť.“¹⁹ Povaha starších ľudí je jej opakom. Očakávajú skôr niečo zlé, na základe mnohých skúseností z minulosti, čo spôsobuje, že majú radi prejavy súcitu, čo ich napokon vedie k nariekaniu: „Nariekanie je opakom toho, čo robí človek, ktorý má rád smiech.“²⁰ Aristoteles síce smiech neodsudzuje, avšak spája ho skôr s mladíckou povahou či nerozvážnosťou, než s charakterom zrelého človeka. V podstate tvrdí, že „znakom veľkomyseľného človeka je aj to, že jeho pohyby sú pomalé, hlas vážny, reč pokojná [...], nemá sklon k náhlivosti, neprepína svoj hlas“.²¹ Smiech je v živote takéhoto človeka skôr výnimočný a predstavuje vyvážený postoj medzi mladíckou samopašnosťou a starobným nariekaním.

Podľa Aristotela existujú situácie, kedy aj zrelý, šľachetný muž využíva vtip. Zosmiešnenie niekoho môže byť vhodným prostriedkom v politickej diskusii: „Pokiaľ ide o to, čo je smiešne, zdá sa, že to možno

¹⁷ ARISTOTELES, *Poetika*, 5, Bratislava: Tatran, 1980, s. 19.

¹⁸ Termín *eutrapia* sa nachádza aj v Biblii, v Liste Efezanom (5,4), a je preložené ako „nepristojný žart“: „Smilstvo a akákoľvek nečistota alebo lakomstvo nech sa ani len nespomenú medzi vami, ako sa patrí na svätých, ani mrzkosť, ani hlúpe reči a nepristojné žarty, lebo to sa nesluší; radšej vzdávajte vďaky.“ (Ef 5,3–4)

¹⁹ ARISTOTELES, *Rétorika*, Kniha II, 12, s. 130.

²⁰ ARISTOTELES, *Rétorika*, Kniha II, 13, s. 131.

²¹ ARISTOTELES, *Nikomachova etika*, IV, 8, Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1979, s. 101.

použiť aj v politických rečiach [...], aby sme vyvrátili vážnosť protivníka smiechom [...]. Irónia je čosi ušľachtilejšie než vtipkovanie, lebo šľachetný človek sa posmieva pre vlastné potešenie, vtipkár preto, aby rozosmial iných.“²² Aristoteles pripúšťa zosmiešnenie pravdepodobne preto, že politickú diskusiu nesledujú len veľkomyselní ľudia. Šľachetný muž vysmeje človeka žijúceho v ilúzii, čím spôsobí, že táto ilúzia vyvolá smiech u iných.

V kresťanstve môžu nájsť uplatnenie všetky tri aristotelovské dimenzie humoru: (1) potešenie počas spoločného oddychu, (2) odmietnutie samopašného alebo ľahkovážneho humoru, rovnako ako starobného nariekania a (3) využitie smiechu ako spoločenského nástroja na odhalenie iluzórnych, nerealistických predstáv, či už u veriacich, alebo neveriacich. V antickom myslení môžeme pozorovať, ako postupne vystupujú do popredia stále nové možnosti aplikácie smiechu a humoru, pričom narastá citlivosť pre ich etickú dimenziu.

Biblia a prvé kláštor

Negatívne vnímanie smiechu zo strany Platóna ovplyvnilo ranokresťanských mysliteľov a prostredníctvom nich aj neskoršiu európsku kultúru. K tomu sa pridalo aj negatívne zobrazenie smiechu v Biblii, kde je často znakom nepriateľstva medzi Bohom a ľuďmi alebo prejavom toho, že ľudia žijú v ilúzii. Napríklad žalmista hovorí: „Povstávajú pozemskí králi a vládari sa spolčujú proti Pánovi a proti jeho pomazanému: ‚Rozbíme ich okovy a ich jarmo zhodme zo seba!‘ Ten, čo na nebesiach prebýva, sa im vysmieva; Pán ich privedie na posmech.“ (Žl 2,2–5) Kým sa Boh len smeje z konania ľudí, prípadne sa im výchovne vysmieva, aby si uvedomili skutočnosť, v ktorej sa nachádzajú, stále majú čas na nápravu.

Podobne, keď Boží prorok Eliáš konfrontuje štyristopäťdesiat Bálových prorokov, smeje sa z ich bezmocnosti: „Napoludnie sa im Eliáš posmieval: ‚Kričte nahlas, je predsa boh! Azda je zamestnaný, alebo sa utiahol, alebo odcestoval, alebo azda spí, nech sa zobudí!‘“ (1 Kr 18,27) Smať sa z niekoho znamená ponížiť ho, a ten, z koho sa ľudia smejú, je ponížený pre svoju neresť alebo, ako v prípade Bálových prorokov, pre svoju neveru. Eliáš svojimi absurdnými návrhmi vysvetlenia Bálovej nečinnosti poukazuje na chybnú predstavu falošných prorokov o božstve,

²² ARISTOTELES, *Rétorika*, Kniha III, 18, s. 199.

ktorá je na smiech. Výchove sa vysmieva z ich falošných predstáv, nie škodoradostne z toho, že by mali byť Bohom zatratení.

V Písme je výsmech niekedy považovaný za tak vážny a urážlivý, že si zasluhuje smrť, ako v prípade, keď sa skupina detí vysmievala prorokovi Elizeovi pre jeho plešatosť: „Odtiaľ [Elizeus] išiel hore do Bet-elu. Ako šiel hore cestou, vyšli z mesta malí chlapci a posmievali sa mu: ‚Hore sa, plešivec, hore sa, plešivec!‘ Nato sa obrátil a keď ich uvidel, prekliat ich v Pánovom mene. Vtom vyšli z hory dve medvedice a roztrhali z nich štyridsaťdva chlapcov.“ (2 Kr 2,23–24) Pravdepodobne išlo o verejné zosmiešnenie zo strany samopašných detí, ktoré nebolo ani výchovné, ani korigujúce, pretože prorok nežil v iluzórnom svete. Chlapci ľahkovážne zosmiešňovali proroka, ktorý ohlasoval Božiu pravdu. A táto pravda sa má brať so všetkou vážnosťou.

Cirkevní otcovia ako Ambróz (339–397), Hieronym (347–420), Bazil Veľký (330–379), Efrém Sýrsky (306–373) a Ján Zlatoústý (344/354–407) spojili negatívne hodnotenia smiechu z Biblie s gréckou filozofiou a vo svojich pravidlách kresťanského a mníšskeho života varovali pred nadmerným smiechom, ba dokonca pred smiechom vo všeobecnosti. Podobne ako Platón, kritizovali najmä smiech, pri ktorom človek stráca sebakontrolu. Kláštorné a mníšske kresťanské spoločenstvá smiech radikálne odsudzovali. Smiatie sa považovalo za nedôstojné, pretože smiech často vedie k prázdny, nečistým, hlúpym alebo urážlivým slovám. Je znakom povrchnosti charakteru a nedostatočnej vážnosti pri prijímaní kresťanského poslania. Niekoľko nasledujúcich príkladov z mníšskeho prostredia nám vhodne ilustruje túto situáciu.

V jednom z prvých mníšskych rádov, svätý Pachomios Veľký (292, Egypt – 348) vo svojich pravidlách zakazuje žartovanie, nakoľko mníši nemajú hovoriť zbytočné slová (podľa Mt 12,36), nemajú sa dať „zlákať smiechom bláznov a pretvárkou“ (podľa Pr 10,23) a nemajú sa dať „zlákať tými, ktorí hovoria hlúpe a lichotivé slová“ (podľa Rm 16,18).²³ V *Pravidlách* hovorí, za akých okolností je dokonca trestuhodné sa smiať: „Ak sa stane, že počas spevu, modlitby, alebo uprostred čítania niekto rozpráva alebo sa smeje, okamžite si uvoľní cingulum a so sklonenou hlavou a spustenými rukami sa postaví pred oltár a bude napomenutý predstaveným kláštora. To isté urobí aj na stretnutí bratov, keď sa spo-

²³ *Regula patris nostri Pachomii hominis Dei, qui fundavit conversationem coenobiorum a principio per mandatum Dei*, <https://ora-et-labora.net/regulapachomii.1.latit.html> [zverejnené 25. 8. 2014, cit. 20. 6. 2023].

lu stretnú pri jedle.²⁴ Niekoľko odsekov neskôr: „Každý z predstavenných bude učiť vo svojom dome, ako [mnísi] majú ješť disciplinovane a s miernosťou. Ale ak niekto pri jedle prehovoril alebo sa smial, bude sa kajať a na tom istom mieste bude hneď pokarhaný [...].“²⁵ V *Pravidlách a rozsudkoch* sa píše: „Ak jedného z bratov pristihnú, ako sa dobrovoľne smeje, hrá a priateli sa s deťmi [...] bude napomenutý, aby ich zanechal a pamätal na úprimnosť a bázeň pred Bohom. Ak neprestane, pokarhajú ho, ako si zaslúži, tým najprísnejším pokarhaním.“²⁶ Pravidlá svätého Bazila (napísané okolo roku 350 až 400) sú všeobecnejšie: „Ak Pán odsudzuje tých, čo sa teraz smejú (Lk 6,25), je zrejme, že nikdy nie je čas na smiech pre veriaceho človeka, a to najmä preto, že je veľa tých, čo urážajú Boha prestúpením jeho zákona (Rim 2,23) a sú odsúdení na smrť za ich hriechy: pre tých treba byť smutný a vzdychať.“²⁷ Pravidlá svätého Benedikta (napísané približne v roku 534), ktoré boli najvplyvnejším mníšskym kódexom majú štvrtú kapitolu o dobrých prostriedkoch nábožného života. Medzi nimi je aj pravidlo „nemilovať veľa a nepriemeraného smiechu“ a v siedmej kapitole (O pokore) píše: „Desiatym stupňom pokory je, nech človek nie je ľahkovážny a náchylný sa smiať, lebo je napísané: *Blázon pozdvihuje svoj hlas v smiechu*.“²⁸

Príčinou zákazov smiechu sú biblické varovania, bázeň pred Bohom a vážnosť situácie, v ktorej sa nachádza mních alebo všeobecne kresťan a kresťanský svet. Božie zákony a pravidlá kresťanského života treba brať s plnou vážnosťou v každom čase, a pohľad na svet, ktorý neprijal Krista, vzbudzuje skôr hrôzu a obavy.

Stredoveké myslenie

Kresťanský skeptický postoj k smiechu a humoru pokračoval aj v stredoveku. Reformátori kresťanstva nezmenili tradičné hodnotenie humoru, ba dokonca ho niekedy ešte pritvrdili. Najostrejšie odsúdenia smiechu pochádzali od anglických puritánov, ktorí proti smiechu a komédii písali celé traktáty. Jeden z nich, napísaný Williamom Prynneom (1600–

²⁴ *Praecepta*, in *Pachomiana Latina*, Texte latin de S. Jérôme, ed. D. A. Boon, Louvan, 1932, s. 15.

²⁵ *Praecepta*, s. 21.

²⁶ *Precepta atque iudicia*, in *Pachomiana Latina*, 66.

²⁷ SANCTI BASILII, *Regulae Brevius Tractatae*, PL, J. P. Migne, <https://ora-et-labora.net/regulaebreviusbasiliita.html>, 17/148 [zverejnené 22. 4. 2015, cit. 20. 6. 2023].

²⁸ *Regula Sancti Benedicti*, Capitolo IV (*Quae sunt instrumenta bonorum operum*), https://ora-et-labora.net/RSB_itlat.html#IV [zverejnené 21. 6. 2014, cit. 20. 6. 2023]

1669), mal viac ako 1100 strán, v ktorých autor argumentuje, že komédie sú hriešne a pohanské. Bezbožné divadelné predstavenia sú podľa neho najškodlivejšou skazou, neprípustné a deštruktívne pre cirkev, morálku, mysle a duše ľudí.²⁹ Prynne povzbudzoval kresťanov, aby žili triezvo a vážne a nedali sa zviesť lacnými márnosťami. Keď v polovici 17. storočia puritáni prevzali vládu v Anglicku, komédie boli zakázané.

Jednou z pozoruhodných stredovekých výnimiek bol Tomáš Akvinský (1224–1274), ktorý sa v *Teologickej sume* (IIa, IIae, q. 168, a. 2) vracia k Aristotelovej *eutrapelii*. Človek potrebuje oddych pre dušu, podobne ako ho potrebuje pre telo. V *eutrapelii* sa niektoré slová „otočia“ na hravo-zábavné, a ak je zábavnosť človeka vyvážená (*moderantia*), spadá pod čnosť striedmosti (*modestia*). Tomáš odmieta text Ambróza (v prvej knihe *Povinností cirkevných služobníkov*),³⁰ v ktorom sa píše: „Beda vám, ktorí sa teraz smejete, lebo budete plakať.“ (Lk 6,25) Preto myslím, že je potrebné sa vyhýbať nie len nekontrolovaným [*profusos*] hrám, ale všetkým.“ (ST IIa IIae, q. 168, a. 2.1) Podľa Tomáša, Ambróz nevyklucuje takého hry úplne z ľudského spolužitia, ak sú čestné a potešujúce, ale len z oblasti, kde sa jedná o posvätnú náuku. Spomína aj Jána Chrizostoma, podľa ktorého „k hrám nás nevedie Boh, ale diabol“ (ST IIa IIae, q. 168, a. 2.2). Podľa Tomáša, Chrizostom mal na mysli tých, ktorí vidia v potešení z hry zmysel svojho života, akoby „náš život bol len hrou“ (ST IIa IIae, q. 168, a. 2, resp. 3).

Je zrejmé, že existuje potreba oddeliť vážne veci od zábavy. Zrelý človek je schopný vytvoriť si istý odstup a hravé prostredie, ktoré – pokiaľ ide o vhodný humor – nenarúša základné životné nasmerovanie kresťana. Niekedy je potrebné pozrieť sa na svoj život s odľahčeným nadhľadom, aby človek nebol neustále pod psychickým napätím.

Z Tomášových vysvetlení možno vyvodiť, že v oblasti zábavy je nevyhnutné vyhnúť sa trom extrémom: (1) Zábava by nemala byť neohrabaná, hanebná, drzá ani neslušná a mala by predstavovať vyváženú čnosť. (2) Človek by pri zábave nemal strácať zo zreteľa náboženský zmysel svojho života. (3) Zábava by sa nemala odohrávať za nevhod-

²⁹ Porov. William PRYNNE, *Histrio Mastix: The Players Scourge, or, Actors tragoedie* (1633). Prynne sa pokúšal dokázať, že divadelné hry vyvolávajú verejnú nemravnosť. Bol odsúdený na doživotie, pričom mu odrezali časť uší. Neskôr bol oslobodený a dostal sa opätovne do parlamentu. Viac o Prynneho osudoch a puritanizme: <https://www.britannica.com/biography/William-Prynne#ref33815> [zverejnené 3. 4. 2024, cit. 20. 4. 2024].

³⁰ *De officiis ministrorum*, skrátené: *De officiis, O povinnostiach*.

ných okolností, či už ide o čas alebo miesto, najmä v situáciách, ktoré súvisia s prostriedkami večnej spásy. Smiech je nevhodný počas modlitby, duchovného príhovoru alebo čítania, keď sa človek snaží byť vnímavý na Božiu prítomnosť a hlas. Naopak, smiech nie je nevhodný počas oddychu a hry, keď slová a gestá nie sú brané celkom vážne, najmä medzi blízkymi osobami, ktoré sa navzájom dobre poznajú.

2. SÚČASNÉ TEÓRIE HUMORU

Zamerajme sa teraz na teórie, ktoré sa pokúšajú objasniť podstatu humoru, a zväžme, či môžu lepšie vysvetliť jeho miesto v živote človeka, objasniť predchádzajúce postoje a poukázať na úlohu humoru v živote kresťana. Kniha Henriho Bergsona *Smiech* (1900) bola prvou významnou publikáciou filozofa, ktorá sa venovala priamo problematike humoru. V tejto zbierke troch článkov poukazuje na pozitívnu úlohu komickosti a dopĺňa Platónovo chápanie.³¹ Ľudia si robia žarty z človeka, ktorý sa správa excentricky a si to neuvedomuje. Komický charakter je smiešny proporcionálne k neuvedomovaniu si zlého zvyku. Človeku môže chýbať napríklad mentálna flexibilita, ktorá sa zvyčajne očakáva od premýšľajúceho a kreatívneho človeka. Nedostatok flexibilitnosti kvôli starým návykom sa môže stať komickým a smiech je akýmsi priateľským upozornením a zároveň výzvou pokúsiť sa byť lepším. Ak sa zosmiešňujúca nečnosť stane uvedenou, človek má tendenciu sa korigovať alebo aspoň nerest skryť. V najlepšom prípade sa človek zmení a v tomto zmysle smiech môže skutočne korigovať (*châtieles*) ľudské maniere.³² Ak človek nedokáže svoju nerest korigovať, prestáva byť príčinou smiechu a stáva sa skôr predmetom súcitu. Tento pozitívne výchovný prvok humoru podnietil hlbšie zamyslenie nad jeho podstatou.

Teória, ktorá je najbližšie k negatívnemu platónskemu a spomenutému biblickému chápaniu smiechu, je Teória nadradenosti (*The Superiority Theory*), ktorú nájdeme napríklad v diele *Leviatan* od Thomasa Hobbsa (1588–1679). Ide o psychologickú teóriu, ktorá opisuje pocit nadradenos-

³¹ Henri BERGSON, „Le rire. Essai sur la signification du comique,“ *Revue de Paris*, 1900. Reprint: Alcan, 1924, Paris: Presses Universitaires de France, 1941, Presses Universitaires de France, 1959.

³² Porov. BERGSON, „Le rire“, s. 13: „Disons-le dès maintenant, c'est en ce sens surtout que le rire ,châtieles mœurs‘.“

ti u toho, kto sa smeje z iného. Poníženie vysvetľuje, prečo ľudia nemajú radi, keď sa z nich niekto smeje, a príjemný pocit, že som lepší ako iný, vysvetľuje, prečo sa smejem. Eliáš sa smial z Bálových prorokov nie preto, že by bol lepší ako oni, ale preto, že mal pravdivú vieru a lepšiu náuku o Bohu. Teóriu nadradenosti kritizoval už Francis Hutcheson, pretože nevyjadruje ani nevyhnutné, ani postačujúce podmienky smiechu. Pri smiechu sa nemusíme s nikým porovnávať. Navyše, keď vidíme na ulici bezdomovca, nevyvoláva to smiech, ale skôr súcit, aj napriek tomu, že môžeme cítiť, že sme na tom lepšie. Podobne pre veriaceho kresťana nie je vtipné vidieť heretika alebo ateistu, aj napriek tomu, že si myslí, že je na tom duchovne lepšie. Humor založený na nadradenosti však môže mať aj pozitívny efekt, napríklad pri pohľade na vlastné chyby z minulosti, ktoré človek už prekonal a poučil sa z nich.

Teória úľavy (*The Relief Theory*), na rozdiel od teórie nadradenosti, bola pôvodne neurologickou teóriou. A. A. C. Shaftesbury (1671–1713) bol jeden z prvých, kto rozpracoval takúto teóriu.³³ Teória hovorí o „zvieracích duchoch“, podobne ako ich nachádzame u René Descarta (1596–1650) alebo Johna Locka (1632–1704). Shaftesbury vysvetlil smiech ako uvoľnenie zvieracích duchov, ktorých uväznenie predtým vytvorilo napätie v nervovej sústave. Títo duchovia sú prirodzene slobodní a preto sa za svoje uväznenie alebo kontrolovanie pomstia zosmiešnením. Sigmund Freud (1856–1939) aktualizoval a prehĺbil túto teóriu.³⁴ Vtip (*Witz*) podľa neho predpokladá potlačené emócie, na ktoré sa vtipom poukáže. Podľa neho sú najviac potláčané emócie tie, ktoré súvisia so sexuálnou túžbou a hostilitou. Vtip obchádza vnútorného cenzora a umožňuje voľný prejav nášho libida. Vo všeobecnosti existujú rôzne spôsoby, ako nahromadiť a uvoľniť energiu, čo následne spôsobí smiech. Napríklad pri pozorovaní neprirodzených pohybov klauna sa vytvára psychické napätie, ktoré sa vo vhodnej chvíli uvoľní smiechom. Pri tragikomickej situácii sa zasa uvoľní energia nahromadená súcitom, keď sa ukáže, že náš súcit bol zbytočný (napríklad, keď je dom vyhodnený do vzduchu aj

³³ Cooper A. A. SHAFTESBURY, *An Essay on the Freedom of Wit and Humor*, 1709. Cooper A. A. SHAFTESBURY, *Una lettera sull'entusiasmo*, Firenze: Fussi, 1948. Cooper A. A. SHAFTESBURY, *Characteristics of men, manners, opinions, times, with a collection of letters*, Basil: J. J. Tourneisen – J. L. Legrand, 1790.

³⁴ Sigmund FREUD, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten*, Fischer Taschenbuch, 1992¹⁰.

s jeho staviteľom, ktorý potom spadne na zem a začne stavať dom odznova).

Táto teória, hoci je zaujímavá, sa postupne ukázala ako neudržateľná, pretože agresívne a sexuálne vtipy sú väčšinou zábavné nie pre ľudí, ktorí tieto emócie potláčajú, ale skôr pre tých, ktorí ich slobodne vyjadrujú. Navyše, uvoľnená energia z pozorovania komického pohybu alebo fiktívne tragickej situácie nemusí byť vždy vtipná. Humor väčšinou nespočíva v uvoľnení energie alebo napätia, čo robí túto teóriu veľmi obmedzenou. Napriek tomu by mohla naznačovať, prečo Platón kritizoval smiech a prečo bol v minulosti v kláštoroch zakazovaný. Keď sa človek dlhodobo sústreďuje na vážne veci a chýba mu duševné uvoľnenie a oddych, akoby kumuloval „duchovnú“ energiu alebo potláčal zvieraciu energiu, nad ktorou zrazu stratí kontrolu. Táto naakumulovaná alebo potláčaná energia sa potom uvoľní smiechom.

Teória inkongruity alebo nezrovnateľnosti (*The Incongruity Theory*) je založená na vnímaní niečoho, čo narúša naše mentálne schémy a očakávania. Princíp spočíva v tom, že sa vytvorí určité očakávanie (*set-up*), ktoré sa nakoniec nenaplní, a toto sklamanie sa prostredníctvom úderného záveru (*punchline*) premení na smiech. Záverečná úderná veta nie je len v nesúlade so začiatkom príbehu, ale je aj úplne iného charakteru. Prvok prekvapenia nie je nevyhnutný, pretože aj opakovaný vtip môže byť zábavný. V súčasnosti je táto teória dominantnou, hoci nie úplnou. Je dôležitá ako v psychológii, tak aj vo filozofii, pretože umožňuje pochopenie mechanizmu mnohých komických situácií a vtipov. Zahŕňa aj Teóriu nadradenosti v tom zmysle, že ten, kto vyvoláva smiech, sa vymyká bežným normám, a tiež Teóriu úľavy, nakoľko uvoľňuje psychickú energiu nahromadenú v atmosfére očakávania.

Immanuel Kant (1724–1804) prehlbuje túto teóriu. Humorná situácia musí obsahovať niečo absurdné, kde naše bežné chápanie nachádza prázdnotu, ktorá vyvoláva smiech. Očakávaný *insight* sa premení na ničotu, čo spôsobí, že náhle zmenený význam slov vyvolá príjemné a zdravé telesné zmeny. Kant lokalizuje nezrovnalosť medzi idealizovanými (nerealistickými) očakávaniami a realitou. Podobne Arthur Schopenhauer (1788–1860) umiestnil túto nezrovnalosť do napätia medzi naše abstraktné racionálne poznanie a bezprostredné zmyslové vnímanie vecí. Pojmy sa aplikujú na viacero vecí, a smiech nastáva, keď niečo v skutočnosti nespadá pod tento pojem, hoci by tam prirodzene malo spadať. Jednoducho povedané, smiech poukazuje na nesúlad me-

dzi tým, čo si o sebe alebo o iných abstraktne myslíme, a tým, ako nám realita zjavne predstavuje veci cez zmysly. U oboch filozofov ide o víťazstvo zmyslového pozorovania nad abstraktným myslením. Abstraktne-racionálne usporiadanie myšlienok terapeuticky umenšuje náš strach a obavy pri konfrontácii s realitou, niekedy aj za cenu zdeformovania našich poznatkov. Ukáže sa, že naše obavy, rovnako ako naše teórie, boli zbytočné.

Z kresťanského pohľadu má zmysel pre humor dôležitú úlohu ako prostriedok na prekonanie rozdielu medzi našimi kresťanskými teoretickými ideálmi a zaužívaným životným štýlom. Humor možno vtipným spôsobom využiť ako nástroj na zmenu životného štýlu, ktorý môže byť založený na racionalizovanom sebaklame a strachu, prípadne ako nástroj na prehodnotenie našich prehnaných kresťanských ideálov. Rovnako ho možno použiť aj pri extrémistických interpretáciách kresťanského učenia ako katalyzátor, ktorý nás chráni pred iluzórnymi extrémami a niekedy aj pred fanatizmom. Jeho výhodou je, že zasahuje do emocionálnej roviny človeka, a náhlou transformáciou týchto emócií môže dôjsť k náprave bez potreby zdĺhavej argumentácie.

V teórii Sørensa Kierkegaarda (1813–1855) je humor (komickosť) esenciálnou súčasťou kresťanského života a vďaka nemu je kresťanský život vôbec možný. V kontexte Kierkegaardových troch úrovní osobného rastu má komický (ironický) smiech svoje miesto medzi prvou estetickou a druhou etickou úrovňou ľudskej existencie, zatiaľ čo humor sa nachádza na hranici medzi etickou a treťou náboženskou úrovňou. Humor je poslednou etapou pred dosiahnutím plnej náboženskej viery.³⁵ Kierkegaard lokalizuje humor do „protirečenia“ (presnejšie nezrovnalosti) medzi tým, čo sa normálne očakáva, a tým, čo sa skutočne stane (alebo zakúsi). Napríklad aj vtelenie Božieho Syna nazýva takýmto druhom „protirečenia“, pretože by sme ho, tak ako je opísané v Písme, vôbec neočakávali. Práve kresťanské „zvláštnosti“ spôsobujú, že kresťanstvo vo svojej plnej forme je najhumornejším pohľadom na život v celých dejinách ľudstva, a človek sa s nimi vyrovnáva v náboženskej fáze svojho života.³⁶

Kierkegaardova teória nie je úplne jasná, no môžeme si všimnúť niektoré jej prvky. Komické a tragické situácie sú si veľmi podobné. Dô-

³⁵ Porov. EVANS, „Kierkegaard's View of Humor,“ s. 178.

³⁶ Howard V. HONG – Edna H. HONG (eds.), *Søren Kierkegaard's Journal and Papers*, Entry, 1681. Podľa EVANS, „Kierkegaard's View of Humor,“ s. 186.

sledky tragického „protirečenia“ sú utrpenie a bolesť, zatiaľ čo dôsledky komického „protirečenia“ sú bezbolestné a potešujúce. Slzy sú prirodzenou reakciou na náhlu, násilnú a bolestnú emóciu, kým komický smiech je podobnou reakciou na potešujúce emócie. Dôležité je, že u Kierkegaarda humor predstavuje prechod na vyššiu perspektívu, ktorý prináša nadhľad nad inkongruentnou situáciou. Humorista vie, ako sa z niekedy aj tragickej situácie dostať, čím si poskytne potrebnú úľavu a aspoň dočasne unikne bolestnej skúsenosti.³⁷ Dôvod, prečo je humor nevyhnutný pre kresťanský život, spočíva v tom, že zviditeľňuje fakt, že veriaci človek nadobudol vyšší pohľad na kontrastujúce elementy. Týmito kontrastmi môžu byť napríklad telo a duša, časovosť a večnosť, nutnosť a možnosť, realita a ideál. „Syntéza“ týchto elementov zostáva vždy neúplná, a preto existuje neustála možnosť ďalšej inkongruity a aplikácie humoru. Neustály prechod na vyšší, humornejší pohľad si vyžaduje pokračujúcu výchovu, rast, vzdelávanie, reflexiu a nábožnosť.

Vo všeobecnosti sa Teória inkongruity spája s narušením akejsi spontánnej harmónie v rôznych oblastiach bežného života. Noël Carroll uvádza rôzne možné formy inkongruity:

Medzi prototypové inkongruity teda patria odchýlky, narušenia alebo problematizácie našich pojmov, pravidiel, zákonov logiky a uvažovania, stereotypov, noriem morálky, obozretnosti a etikety, protichodné názory prezentované v tandeme a vo všeobecnosti prevrátenie našich bežných očakávaní vrátane našich očakávaní týkajúcich sa štandardných emocionálnych scenárov a schém, našich noriem milosti, vkusu a dokonca samotných foriem komédie. Vzhľadom na tento zoznam prototypových nezrovnalostí môže teoretik začať načrtávať teóriu humoru.³⁸

Nezrovnalosti môžu poukázať na rôzne stereotypy, ktoré nás brzdia v kresťanskom raste a blokujú našu *metanoiu*. V tomto zmysle je humor dôležitým pomocníkom na ceste ku kresťanskej dokonalosti a kresťanstvo poskytuje existenciálne riešenia, ktoré pri spätnom pohľade môžu vyvolať smiech. V samotnom riešení sa odhalí nezmyselnosť predchádzajúcich postojov, keď prejdeme k hlbšej, kresťanskejšej interpretácii pôvodného stavu.

Problémom Teórie nezrovnateľnosti je, že nie každá nezrovnateľnosť vedie k humornej situácii a smiechu, a ani jej riešenie nevyvoláva vždy

³⁷ EVANS, „Kierkegaard's View of Humor,“ s. 178–179.

³⁸ NOËL CARROLL, *Humor: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 27.

humor. Do riešenia môže vstúpiť iný dominantný pocit, ako napríklad strach, obavy, znechutenie alebo odpor, ktoré blokujú smiech. Teóriu nezrovnateľnosti možno upresniť tým, že pri humore ide len o „potešujúcu“ nezrovnateľnosť. Týmto sa však definícia stáva cirkulárnou, pretože nie je dostatočne špecifická. Hoci nepoznáme hlbší princíp humoru, táto teória je všeobecnejšia než Teória nadradenosti a explanatórne lepšia než vedecky zastaralá Teória úľavy. Vážnejším problémom je skutočnosť, že samotná absurdnosť alebo racionálna nezrovnateľnosť by nemala byť z princípu zdrojom potešenia, humoru ani smiechu. Človek je rozumným tvorom, a preto sa nemôže smiať len z niečoho, čo nedáva zmysel. Je to podobné, ako keby sa človek smial z chladu alebo hladu.

V každom prípade, Teória inkongruity predstavuje heuristicky vhodnú teóriu, ktorú je potrebné naďalej prehľbovať a upresňovať pre rôzne kontexty a situácie. Jej výhodou je, že je praktická a pomáha pri tvorbe vtipov a komických príbehov. Noël Carroll túto teóriu charakterizuje nasledovne: „Niekoľko sa komicky zabaví, ak a len ak (i) objektom ich mentálneho stavu je vnímaná inkongruita, ktorú (ii) nevnímajú ako nebezpečnú, znepokojujúcu ani (iii) otravnú a ktorú (iv) nevnímajú s *puzzle-solving* mentalitou, ale skôr (v) sa tešia zo samotnej inkongruity.“³⁹ Tieto upresnenia sú kompatibilné s Kierkegaardovou teóriou, pretože za normálnych okolností, po obrátení k autentickému kresťanskému životu (vyššej úrovni kresťanského života), človek nemá dôvody na strach, obavy či odpor. Zároveň sa vyhýba nerozumným a nebezpečným činom, pričom si uvedomuje, že svoju situáciu aspoň čiastočne, hoci nie definitívne, vyriešil.

Teória hry

Pri skúmaní evolučných koreňov fenoménu smiechu sa ukazuje, že smiech existoval už pred *homo sapiens*, napríklad u australopitekov, a ešte skôr u opíc, od ktorých sme sa evolučne oddelili. Dnešné šimpanzy sa smejú podobným spôsobom ako ľudia – s rozšírenými a otvorenými pyskami, zrýchleným dýchaním, pričom u nich dominuje vdychovanie (na rozdiel od ľudí, u ktorých je rozhodujúce vydychovanie). Opice používajú smiech ako znak toho, že sa chystajú hrať, a že v tejto chvíli ich netreba brať vážne.

³⁹ Tamtiež, s. 37.

Oddychová atmosféra a hravosť sa ukazujú ako podstatné prvky humoru, a preto je potrebné hľadať aj vysvetlenie, ktoré nie je založené čisto na racionalite. To nás vracia k filozofii Aristotela a Tomáša Akvinského, kde čnosť *eutrapelia* predstavuje stred medzi vulgárnym a arogantným klaunom, ktorý všetko zosmiešňuje, a nevychovaným a neotesaným človekom, ktorý sa nevie zasmiať. Tomáš zdôrazňuje, že hravosť a otvorenosť smiechu, ktorá umožňuje človeku zasmieť sa, poskytuje odpočinok duši. Rovnako ako telo, aj intelektívna duša potrebuje oddych, ktorý je pre ňu príjemný a osviežujúci. Ten, kto sa nikdy nezasmeje, nezahrá a nemá zmysel pre humor, koná nerozumne a nemôže byť považovaný za čnostného človeka. Ľudia, ktorí vyvolávajú smiech, posilňujú toleranciu voči rozličnosti a zároveň podporujú kreatívne myslenie pri riešení problémov. Je to podobné tomu, ako hudba redukuje stres a posilňuje sociálne cítenie. U mladých zvierat pozorujeme, že sa hrou učia dôležité zručnosti pre život. Pri týchto hrách často prehávajú, aby otestovali hranice svojich schopností, čo im umožňuje pripraviť sa na nečakané situácie, ako napríklad stretnutie s predátorom. Podobné hry deti bavia viac než dospelých. Dôležité pre ne je bezpečné prostredie, v ktorom sa hrajú a vedia, že sa im nemôže stať nič zlého. Toto poukazuje na dôležitú podmienku – priateľský kontext dôvery. Situácia nemôže byť napätá alebo nebezpečná. Ďalšou podmienkou je isté oddialenie od reálneho života, akási „emotívna anestézia“ – znecitlivenie.⁴⁰

Aby kresťania mohli neurážlivo žartovať o Ježišovi a jeho učení, musia sa cítiť bezpečne v jeho prítomnosti a vypestovať si s ním blízky priateľský vzťah. Musia tiež vedieť, že Ježiš ich dobre pozná a že v určitých situáciách ich neberie vážne, rovnako ako chápe, že ani oni to nemyslia vážne. Vo vtipných situáciách je potrebné psychické („anestetické“) oddialenie sa od vážnych problémov a zachovanie akéhosi zjednodušeného, ale duchaplného nadhľadu nad situáciou. Zdá sa, že v mníšskych pravidlách sa viac zdôrazňoval služobný, až otrocký vzťah ku Kristovi, než jeho slová: „nazval som vás priateľmi“ (Jn 15,15).

Pri celkovom hodnotení Teórie hry treba konštatovať, že ani táto teória nie je postačujúca. Existuje mnoho hier, ktoré nie sú komické, a hra teda nie je ani nevyhnutnou, ani postačujúcou podmienkou humoru. Navyše, Teória hry má aj jeden negatívny aspekt, ktorý vychádza do popredia pri porovnaní humoru s tragédiou. V tragédii sa človek vyrov-

⁴⁰ Porov. tamtiež, s. 40–43.

náva s vlastnou smrťou. V západnej grécko-rímskej tradícii hrdinstva je človek ochotný bojovať v mene vlastnej cti. Hrdinovia sú králi, generáli a veľkí dobyvatelia. Máme takzvané „vojenské“ čnosti, ako je slepá poslušnosť, ochota zabiť alebo zomrieť na rozkaz iného, neochvejná lojalita, rozhodnosť v zameraní na cieľ a hrdosť. Tragickí hrdinovia sú emotívne plne zaangażovaní v problémoch spoločnosti, pričom často ide o hrdinských jednotlivcov. Smiech bol vnímaný ako prostriedok verejného poníženia a hanby, na čo odpoveďou bola záchrana vlastnej cti, niekedy aj za cenu straty života.

Na druhej strane komédia stelesňuje skôr protihrdinské čnosti a pragmatický prístup k životu. V komédiách sa často zosmiešňuje nerozumnosť militantizmu a slepá poslušnosť autorite. Dômyselný rytier Don Quijote de la Mancha či dobrý vojak Švejk sú dobrými príkladmi. Pre komedianta platí čosi podobné, ako hovorí jedno írské príslovie: „Ustráchaný si len chvíľu, ale zabitý budeš po celý zvyšok svojho života.“ Namiesto vojenských čností sa tu zdôrazňuje prakticko-kritické myslenie, adaptabilnosť a váženie si základných biologických hodnôt, ako je jedlo, pitie a sex. Takýto druh komédie zvyčajne zabáva ľudí, ktorí sa emotívne neangážujú v nejakej dôležitej veci. Skôr uvažujú „racionálne“, hľadajúc spôsob, ako sa s problémom „vysporiadať“ – presnejšie, ako sa mu vyhnúť. Tento komický prístup sa niekedy vníma ako psychicky a fyzicky zdravý, posilňujúci mentálnu flexibilitu a spoločenské väzby.

Mnísi v minulosti sa snažili vyvarovať takéhoto ľahkovážneho prístupu k životu a uprednostňovali plnú a zodpovednú angažovanosť pre Božie kráľovstvo. Pre nich predstava života ako vtipného manévrovania medzi problémami, pri ktorom sa snažíme vyhnúť „odreninám“ a maximalizovať životné potešenia, nebola uspokojujúca. Zdá sa, že správna cesta sa nachádza niekde uprostred. Vlastnosti ako lojalita, rozhodnosť, obetavosť, cieľavedomosť a zodpovednosť sú základnými prvkami autentického ľudského života a sú nevyhnutné pre jeho zmysluplnosť. Komické postavy môžu tieto hodnoty zosmiešňovať, no v týchto prípadoch Platón a Aristoteles správne tvrdili, že takýmto osobám by sme nemali venovať veľkú pozornosť. Riziko spočíva v tom, že niektorí ľudia môžu tieto komické situácie chápať nesprávne a zvoliť si životný štýl, ktorý vedie skôr k parazitickému spôsobu života, než k autentickému, plnohodnotnému a zodpovednému zapojeniu sa do spoločnosti. Čnostný a vznešený človek, rovnako ako kresťan, nezosmiešňuje hrdinstvo ani obeť za vyššie hodnoty.

V tomto kontexte je vhodné spomenúť Friedricha Nietzscheho (1844–1900), ktorý si uvedomoval mnohé aspekty smiechu a humoru, no použil ich proti kresťanstvu. Podľa Nietzscheho človek často uprednostňuje svoju vieru pred hlbším skúmaním pravdy.⁴¹ Svoj pesimistický výsmech viery využíval na to, aby ľudí preorientoval na svoj nihilistický svetonázor. Aj keď smiech nebol centrálnym nástrojom jeho nihilizmu, predsa v ňom zohrával istú úlohu, ako trochu nadnesene poznamenáva Mark Alfano: „Smiech je teda oboje, príčina aj liek na nihilizmus.“⁴² Ak si však uvedomíme, že kresťanská viera nemá brániť hľadaniu pravdy o ľudskom živote, ale naopak, zahŕňa hľadanie celej pravdy, ktorá obsahuje aj poznanie posledného metafyzického základu všetkej reality a možnosti Božieho zjavenia, potom je zrejmé, že veriaci človek sa musí usilovať o poznanie v jeho úplnosti. Nietzscheho chápanie kresťanstva je preto založené na odlišnom vnímaní jeho podstaty. Ak by bol jeho nihilizmus bez Boha pravdivý, ľudský život by bol skôr dôvodom na zaplakanie než na smiech a nemali by sme veľa dôvodov na hľadanie novej morálky.

Keďže ľudský život má svoje nasmerovanie a človek v priebehu času dozrieva, rovnako dozrieva aj v kontexte kresťanskej viery a etiky. Tento proces zrenia niekedy spôsobuje, že to, čo bolo kedysi považované za dôležité, sa javí ako malicherné, ba až smiešne. Podobne aj smiech, ktorý kedysi odzrkadľoval nezrelosť alebo dokonca zlomyseľnosť, sa neskôr javí ako smutný obraz niekdajšej obmedzenosti. Táto perspektíva platí aj vtedy, keď človek uchopí celú pravdu o svojom pozemskom živote v „plnosti času“. Jednoducho povedané, „kto sa smeje naposledy, ten sa smeje najlepšie“. Dozrievajúci človek už počas života môže spozorovať platnosť tohto pravidla.

3. JEŽIŠ A KRESŤANSKÝ HUMOR

Napriek tomu, že si v praktickom živote len ťažko predstaviť, že by sa Ježiš nikdy nezasmial a nezažartoval, v Evanjeliách sa Ježiš nikdy nesmeje. Niekedy sa však ľudia vysmieávajú jemu, ako v prípade Jairovej dcéry, keď hovorí: „Dievča neumrelo, ale spí“ (Lk 8,52). Ježiš však obráti ich výsmech na údiv. Smiech Ježiša nachádzame len v gnostických a apo-

⁴¹ Porov. Mark ALFANO, *Nietzsches' Moral Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 225–226.

⁴² ALFANO, *Nietzsches' Moral Psychology*, s. 228.

kryfných evanjeliách.⁴³ V niektorých jeho výrokoch však môžeme pozorovať náznaky humoru, zvlášť keď ich berieme do úvahy v kontexte predchádzajúcich teórií. Napríklad, Ježišovi učeníci nemajú hádzať perly pred svine: „Nedávajte, čo je sväté, psom a nehádzte svoje perly pred svine, aby ich nohami nepošliapali, neobrátili sa proti vám a neroztrhali vás.“ (Mt 7,6) Obraz ošípanej, ktorá pozerá na drahé perly, je nielen výrečný, ale aj vtipný. Bežne by nikoho nenapadlo niečo také urobiť, a rovnako sa neočakáva, že Ježiš prirovná ľudí k sviniam. Tento výrok obsahuje moment prekvapenia a inkongruity. Humornosť tohto príkladu však závisí od okolností: ak čitateľ niečo podobné robí, príklad bude znieť skôr ako obvinenie a zosmiešnenie, nie ako žart. Kto už má nadhľad nad danou situáciou a vyhýba sa takýmto chybám, zasmee sa nad svojimi minulými prešlapmi a ocení Ježišov duchaplný, hoci extrémny obraz.

Podobné je to aj v prípade obrazu o prechode ľavy uchom ihly: „Ľahšie je ľave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho kráľovstva“ (Mt 19,24; podobne Mk 10,25; Lk 18,25). Ani tu by človek nečakal takýto nepredvídateľný paradox. Slová o ľave pripravujú myseľ na iné okolnosti, než na ucho ihly. Hoci existujú rôzne interpretácie, čo Ježišova „ihla“ mohla znamenať, pre bežného čitateľa môže tento obraz pôsobiť vtipne – samozrejme, ak nie je tým boháčom, o ktorom Ježiš hovorí.

Konzervatívnejší kresťan, ktorý sa zameriava hlavne na obsah posolstva, vníma oba príklady ako vážne upozornenie na možné chyby, zatiaľ čo duchaplný kresťan upozornenia berie vážne, no zároveň sa zasmee nad Ježišovými duchaplnými obrazmi. Novodobý šašo by odkaz nepochopil a smial by sa len z povrchných príkladov bez hlbšieho porozumenia dôležitosti posolstva. Popri poučení a upozornení je zrejme Ježišova snaha o názornú ilustráciu, ktorá obsahuje aj obrazné preháňanie s cieľom rozosmiať poslucháčov komickým obrazom. Zároveň ide o spôsob, ako priateľsky otriasť poslucháčmi a sprostredkovať im nový pohľad na život.

Podobne ako v Ježišových slovách, aj v kresťanstve sa humor týka zväčša života veriacich, cirkvi, jej predstaviteľov a svätých. Od protikresťanského humoru sa odlišuje tým, že nie je urážlivý, rúhavý ani

⁴³ Známe sú texty, kde sa Ježiš smeje, ako napríklad *Evanjelium Tomáša o detstve* [Ježiša], *Judášovo Evanjelium*, *Koptská apokalypsa Petra*. Ježiš sa väčšinou smeje z jednoduchosti apoštolov, pretože nepochopili jeho posolstvo, alebo sa smeje všeobecne z nevedomosti ľudí a zákonníkov, čím zdôrazňuje svoje vyššie poznanie.

ponižujúci pre človeka, ktorý je otvorený zmenám k lepšiemu podľa kresťanských zásad. Treba uznať, že hranica medzi vtipkovaním o kresťanstve a proti kresťanstvu nie je vždy jasná, pretože závisí od kontextu. Preto niektorí veriaci cítia rozpaky, či považovať niektoré vtipy za skutočne vtipné alebo za niečo nepatričné.

ZÁVER

Smiech a humor sú neoddeliteľnou súčasťou ľudského života a vyjadrujú aktuálny vnútorný stav a povahu človeka. Veľké osobnosti ako Filip Neri, Søren Kierkegaard či pápež František podporili myšlienku, že humor je podstatným prvkom aj kresťanského života. Raní kresťanskí myslitelia a mníši často zastávali negatívny a seriózný postoj k smiechu, inšpirovaní nielen antickými gréckymi filozofmi, ktorí smiech odsudzovali, ale najmä Písmom v duchu Ježišovho výroku: „Blahoslavení, ktorí teraz plačete, lebo sa budete smiať“ (Lk 6,21b).

Na rozdiel od Platóna mal Tomáš Akvinský, inšpirovaný Aristotelom, pozoruhodne pozitívny postoj k smiechu, zdôrazňujúc hravosť a vyváženosť pri praktizovaní humoru s cieľom oddychu duše. Pri týchto príjemných aktivitách však človek nesmie zabúdať na umiernenosť a na celkový zmysel kresťanského života. Søren Kierkegaard vniesol do diskusie pozoruhodné prepojenie medzi hlbším prijatím kresťanstva a následným humorným pohľadom na predošlý život. Situácie, ktoré sa kedysi zdali neriešiteľné alebo tragické, sa po obrátení môžu javiť ako malicherné, ba až humorné.

Z rôznych teórií humoru možno vydedukovať, ako humor nadobudol dôležitú spoločenskú úlohu, a to nielen v bežných medziľudských vzťahoch, ale aj v kresťanských. Zmysel pre humor a schopnosť vytvárať humorné situácie patria medzi čnosti, ktoré by mali byť súčasťou kresťanského života, a je rozumné ich pestovať, podobne ako iné čnosti. Duchaplnosť nemá byť urážlivá, ale priateľská ako voči ľuďom, tak aj voči Ježišovi. Nejde však o výlučne kresťanskú čnosť, preto ostrážitosť pred preháňaním je na mieste. Humor môže človeka urobiť obľúbenejším tým, že umenšuje jeho osobné nedostatky. Je dobré sa zasmiať nad nedokonalosťou, ktorá nespôsobuje žiadnu ujmu, ale zobrazuje človeka v jeho ľudskej podobe a spája ho s inými.

V modernej dobe, keď sa zdôrazňuje dôležitosť duševného zdravia, vhodný humor môže slúžiť ako most medzi vážnym kresťanským učením a každodenným životom veriacich, pričom pomáha prijať toto učenie s úsmevom a porozumením. Humor v kresťanskom kontexte tak nie je len zdrojom radosti, ale aj prostriedkom pre hlbšie pochopenie náboženských právd, prezentovaných v nečakanej, paradoxnej forme. V tomto zmysle možno aj Ježišovo poslanstvo o perlách a sviniah alebo o ľave prechádzajúcej uchom ihly vnímať ako vtipné a zároveň poučné pozvanie k hlbšej reflexii a sebahodnoteniu. Vo všeobecnosti kresťanský humor vyjadruje priateľstvo s Ježišom a otvára priestor pre ľahšie, prístupnejšie a ľudskejšie vnímanie viery, čo je v dnešnej dobe obzvlášť cenné.

Laughter and Humour in Christianity: A Philosophical Reflection

Keywords: Laughter; Humour; Christianity; Philosophical Explorations

Abstract: Laughter and humour are integral parts of human life, including Christian life. In antiquity, Greek philosophers like Plato generally condemned laughter, considering it a manifestation of a loss of self-control. Similarly, early Christian thinkers, inspired by Plato and the Scriptures, perceived laughter negatively. In contrast, Thomas Aquinas, influenced by Aristotle, attributed a positive role to laughter and humour, highlighting their potential educational function and importance in maintaining a balanced lifestyle. Søren Kierkegaard believed that humour is an essential part of Christian life, marking the transition from the ethical to the religious level of existence. Modern theories of humour point to it as a mechanism for overcoming differences between expectations and reality, which can be useful in Christianity for a deeper understanding of religious truths and thus overcoming misconceptions. Despite its complexity, humour in the Christian context opens up space for a more positive and humane perception of faith.

Prof. Ing. Luboš Rojka, SJ, PhD.
Pontificia Università Gregoriana
Facoltà di Filosofia
Piazza della Pilotta 4
001 87 Roma

Žilinská univerzita v Žiline
Fakulta humanitných vied
Univerzitná 8215/1
010 26 Žilina
lubosrojka@gmail.com